

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

Раде Михаљчић, БОЈ НА КОСОВУ,
БИГЗ, 1989

У историји српског народа битка на Косову 1389. године представља један од највећих догађаја, значајан не само по својим непосредним посљедицама већ и по утицају на свијест многих покољења од краја XIV вијена до наших дана. Захваљујући народној традицији, успомена на косовску битку преносила се с кољена на кољено у најширим дурштвеним слојевима. Косовска битка је одражавала историјску свијест и подстицала дух отпора и ослободилачке тежње у дугом раздобљу османлијске власти. Пожртвовање и храброст јунака косовске епске традиције надахњивали су борце и у каснијим ослободилачким ратовима.

Традиција о косовској бици није ограничавана искључиво на српску средину; она има већих или мањих одјена и код других народа. Има и оних историчара који је сматрају за једну од битних прекретница у историји човјечанства.

Ако у ованвим оцјенама има и претјеривања, нема сумње да је ова битка била херојска и трагична прекретница не само за наше средњовјековне земље и народе него и за Балкан и за европску цивилизацију.

Управо о овим и многим другим питањима говори књига проф. др Рада Михаљчића „Бој на Косову“. Ово јединствено дјело чине радови: „Крај Српског Царства“, „Лазар Хребељановић – историја, култ, легенда“ и „Јунаци косовске легенде“, које је интегрално штампао БИГЗ. (Прве двије књиге ове трилогије су раније објављене.)

У трилогији „Бој на Косову“ др Михаљчић на веома упечатљив и оригиналан начин дочарава једно далеко вријеме средњовјековне српске државе уочи, за вријеме и послје битке на Косову. Он изнова истражује нове и старе чињенице и тенденције, ишчитава већ дате оцјене, анализира изворе и оцјене других о њима, користи но-

ве изворе и гради своје виђење које на читаоца оставља утисак и увјерење да се најзад историјска истина приближила оној правој. Остајући досљедан начелима критичке историографије, уз коришћење предања као историјског извора аутор је показао способност повезивања сопственог искуства са ширим критичким и теоријским рефлексијама. Он враћа многе отворене дилеме и искушења нових сазнања на најстарије изворе, које посматра не само у традицији историјских поступака и формула већ и у ширем контексту времена.

У првој књизи ове трилогије „Крај Српског Царства“ (стр. 299) проф. Михаљчић се бави истраживањем процеса унутрашњег развојка средњовјековне српске државе после смрти цара Душана. Вријеме од смрти цара Душана до косовске битке карактерише интензиван процес расула државе Немањића, који је почео постепеним одвајањем најприје периферних, а затим и осталих феудалних области. Те центрифугалне тенденције наставиле су се и после 1389. године.

Михаљчић на извјесно нов начин приказује процес распадања царства Немањића полемишући са досадашњим истраживањима која су доминирала у историографији. При томе, користећи се широко изворном основом, он на аналитичан начин, без патетике и глорификације, урања у далекно вријеме, у недовољно истражене области у држави Немањића, одвајајући легенду од историјских чи-

њеница. Утврђујући прецизно вријеме дјеловања појединих облачних господара на територији Српског Царства аутор показује да сви великаши нијесу формирали феудалне области у исто вријеме нити одмах после смрти цара Душана. Централна власт је показивала знаке слабости и прије 1355. године, што је било условљено унутрашњим економским, политичким и друштвеним развојем српске средњовјековне државе. После битке на Марици 1371. године процес формирања феудалних области узео је маха.

Прецизном анализом извора, посебно дипломатских, Михаљчић помјера досадашња историјска сазнања о наглом и потпуном расулу државе цара Уроша, званог Нејаки. Анализирајући овај сложени историјски процес он баца нову свјетлост и на личност цара Душана и сина му Уроша. Нарушавање интегритета Српске државе почело је спољним нападима, а не унутрашњим сукобима. Спољни напади и борба за наслједство поткопавали су моћ државе, мада млади цар Урош успијева да се више пута одупре Византијцима и Угрима. Губитак пограничних, новоосвојених територија, у којима се српска власт није ни усталила ни консолидовала, није значајан крај централне власти уопште. У крајевима који су остали у склопу Српског Царства, Урош није био потиснут. Појава обласних феудалних господара и њихове претензије на формирање својих држава убрзале су процес расула

Српског Царства, који се подудара са продором Турака на Балкан. Отуда је и настао крајње негативан однос према феудалним областима и њиховим господарима. При томе се губи из вида чињеница да је читав феудални систем, наслијеђен од Византије, дошао у кризу. Тако је крај Српског Царства дошао прије косовске битке, односно још од маричке битке. Од тада се не може више говорити о Српској држави и Српском царству, јер је оно било подијељено на самосталне феудалне области, или државе. Одмах послје 1371. године браћа Драгаши и краљ Марко постали су турски вазали.

Други том овог триптиха посвећен је Лазару Хребељановићу, који се према предању, између два царства, пролазног и непролазног, определио за ово друго – небесно, које живи у народу. Књига „Лазар Хребељановић – историја, култ, предање“ (стр. 286) представља значајан подухват у нашој историографији. Темељећи свој рад на историјским чињеницама о раду кнеза Лазара, аутор је суптилном анализом разлучио култ и предање од историјске стварности и на синтетичан начин приказао сва три поменута елемента: историју, култ и легенду о личности и дјелу Лазара Хребељановића.

Личност кнеза Лазара др Михаљчић посматра у тоталитету збивања и времену, свјестан чињенице да су култ и предање уздигли и прославили Лазара Хребељано-

вића више него историјска стварност. На то су утицале многе околности. Још за живота кнез Лазар је стекао велики углед. Област којом је управљао (Моравска Србија) била је по површини највећа и економски најснажнија феудална држава на територији бившег Српског Царства. Уз то се Моравска Србија подударала највећим дијелом са исходиштем државе Немањића, што је код савременика будило наду у повратак на старо – обнову државе Немањића и наставак државног живота. На тај начин су господари Моравске Србије били на извјестан начин предодређени да наслиједе, односно продуже и дјело и лозу „светородне“ династије Немањића. О наслеђе баштине Немањића отимали су се и други обласни господари, а о продужењу „светородне“ лозе бринули се црква и образовани савременици. Зато се тражила личност која би обједињавала више позитивних својстава, која би била достојна „божје благодети“ коју су завриједили Немањићи. Кнез Лазар је био „права“ личност, јер је вишеструко задужио Српску цркву, како градитељским прегнућем тако и значајном улогом у измирењу Српске цркве и Цариградске патријаршије.

У предању је косовски јунак наткрилио косовског мученика и кнежево опредељење за царство небесно заузима централно мјесто у културним списима. Истински војсковођа, у складу са црквеном идеологијом, приказиван је у култним списима као косовски

мученик, а не јунак. У ствари, традиција се тешко и споро ослобађала овог становишта и стега културних проповиједи, а кнез Лазар „заштићен наносима култа“ добијао је све скромније мјесто у предању, у коме су доминирала два лика: косовског јунака (чије су дјело савременици потврдили, а име нијесу) и Вука Бранковића (чије је поријекло и политичко дјеловање познато, а чин издаје на бојном пољу није).

Ма колико да су развојем критичке мисли многе заблуде отклонене, снага предања још је жива. Легендарни лик кнеза Лазара не огледа се само у царској титули, која се неосновано везује за његово име већ и у томе што су га многи истраживачи третирали као јединог наследника баштине Немањића и обновитеља Српске државе. Михаљчић такве тврдње аргументовано оспорава упозоравајући на чињеницу да се кнез Лазар Хребељановић за дуго налазио у сјенци обласних феудалних господара. Истина, прије косовске битке кнез Лазар се уздигао изнад усних интереса властољубивих великаша, али није успио да обнови државу Немањића, јер је разорно дјеловање обласних великаша имало трајне посљедице.

У настојањима да се прикаже као једини носилац владарске идеологије Немањића, кнез Лазар није имао довољно значајну улогу у учвршћивању српске власти у сјеверним крајевима земље, нити у успјешном отпору Турцима прије битке на Косову. Његова држа-

вотворност да слиједи Немањиће и превазилажење усних интереса обласног господара потврдила се у дјеловању око измирења Српске и Грчке цркве. Преузимајући знаке владарског достојанства од Немањића кнез Лазар се сматрао за „самодршца всем Србљем“.

Њигом „Јунаци косовске легенде“ заокружује се косовски триптих и освјетљавају се, поред познатих, и неке мање знане историјске личности и догађаји из времена косовског боја. На 311 страна ове књиге проф. Михаљчић је на инвентиван начин упоредном анализом извора показао да је предање о косовском боју значајан и незаобилазан историјски извор.

Анализирајући историјске изворе у континуитету њиховог настајања Михаљчић је показао њихову контроверзност. Према изворима из године сукоба хришћани на Косову нијесу изгубили битку. Послије жестоког окршаја у коме су погинула оба владара (султан Мурат и кнез Лазар), а трагично завршио Муратов млађи син Јакуб, Турци су се повукли. Међутим, временом се показало да је то била побједа Турака, који су били економски снажнија и војнички бројнија страна. Овдје се исход битке посматра не само с тренутног окршаја него са становишта посљедица за обје зарађене стране – српску и турску. Евидентно је да је 70 година послјије битке на Косову српска држава пала под турску власт и да исход битке није био узрок пропадања српске и успона

турске државе. Косовски бој је био само преломни догађај за обадвије стране. Узроци су неоспорно много дубљи. На Косову је изгинула скоро читава генерација за борбу стасалих ратника.

Млађи извори богати су вијестима о боју на Косову. Они садрже бројне детаље које није могуће до краја расвијетлити. Овом догађају додаване су појединости које су се уклапале са стварним збивањем и временом су преточене у легенду. Такву легенду је записао Дубровчанин Мавро Орбини у дјелу „Краљевство Словена“, које је објављено 1601. године на италијанском језику. И послје Орбина ширио се култ косовских јунака. Настајале су нове верзије с додатним појединостима. Завршни облик косовског предања налазимо у „Причи о боју косовском“, непознатог Пераштанина, која је током XVIII и XIX вијена у многим нашим крајевима преписивана и читана. Све је то пратило усмено предање обликовано у епске пјесме. Тако је косовска битка, обогаћена појединостима из предања, снажно дјеловала на бројне генерације и доприносила стварању народне историјске свијести као најсудбоноснији догађај односа Срба и Турака.

Битка на Косову је једина битка у историји ратовања у којој су погинула оба владара. Можда је и због тога имала велики одјек у свијету. Историјске контроверзе о погибији султана Мурата и кнеза Лазара, као и других косовских јунака, су најопречније, али и најин-

тересантније, јер су, могуће, битније утицале на исход битке. Извори се не слажу ни у томе када је погинуо султан Мурат – прије, у току или послје битке. Вријеме његове смрти различито су забиљежили хришћански и турски хроничари. То је спорно остало и до данас, јер из противурјечних извора није могуће извести поуздан закључак. Смрт падишахову (Муратову) турски хроничари описују као дјело лукавог каурина, проклетог невјерника. У хришћанским изворима подвиг Милоша Обилића ставља се у средиште боја на Косову. То је разумљиво, јер се тада улога личности у историји пренаглашено давала.

Јунаштво је кључни моменат предања и „језгро косовске идеологије“, а подвиг Милоша Обилића временом је постао подлога народне историјске свијести. У народном предању Милошева историјска личност овјенчана је славом витешког јунака. Касније је народна машта у Милоша уграђивала снагу свих косовских јунака, своја надања и хтјења. Али ни такв јунак није могао да одоли сили „којој нема краја ни хесапа“, јер се Османско Царство ширило, а Милош ће постати персонификација ратника „божанског поријекла и моћи“.

Антипод јунаштву је издаја. Мотив издаје развијао се из народног објашњења за пораз, а и као друштвена потреба у смислу опомене колебљивим савременицима учи ослободилачких ратова. Предање говори да је Вук Бранковић издао

на Косову, иако невјере није било. Мотив издаје усталио се у косовској легенди тек 1601. године, после објављивања „Краљевства Словена“, чувеног дјела Мавра Орбина. Иначе, легенда о издаји уопште има снажну историјску подлогу, јер је била дио стратегије и тактике освајача. Издаја је не рјетко олакшавала посао освајача. Прије коначног заузимања Турци су област одабрану за напад најприје систематски узнемиравали, пљачкали, разарали њену привреду, пустошили незаштићена насеља и тражили савезнике у тим крајевима. Обично су их лако налазили међу завађеним великашима и незадовољним члановима владарских родова. Таквих случајева у нашој прошлости има више, када су Турци преко области својих вазала (браће Драгаша у источној и краља Марка у западној Македонији) несметано упадали у сусједне српске територије. Поред тога, прије косовске битке са Османлијама је сарађивао Ђураћ Страцимировић Балшић и у сукобу са босанским краљем Твртком ослањао се на Турке. Ту су и дугогодишње борбе Лазаревића и Бранковића који су били увучени у турске међусобице, итд.

Предање о издаји је остало да живи зато што је косовска легенда постала неодвојиви дио народне историјске свијести у коју се безрезервно вјеровало, док је критичка мисао у историографији двојила истину од легенди. Овдје историјска наука с правом није прихватила традицију.

Трилогија „Бој на Косову“ проф. др Рада Михаљчића представља значајан допринос проучавању једног преломног догађаја у средњовековној историји не само Србије него и Балкана. Она је истовремено значајан прилог упознавању културе једног историјског раздобља. Посебна вриједност ове интердисциплинарне аналитичко-синтетичке студије је у томе што је косовски бој посматран у историјском контексту збивања на Балканском полуострву, с далекосежним посљедицама не само за српски народ већ и за европску цивилизацију. При томе је аутор проширио дијапазон историјских извора (домаћих и страних) и на тај начин бацио извјесно нову свјетлост на поједина питања. Служећи се особеним методолошким поступком, Михаљчић је дошао до резултата који ће бити незаобилазни за будуће истраживаче косовског боја.

Књига се карактерише професорском систематичношћу и изванредном прегледношћу, његованим језичким и стилским изразом, па је могу користити и разумјети и историчари и „обични“ читаоци.

Као и сваком научном дјелу и овоме се могу ставити одређене примједбе, али оне не умањују вриједност овог веома значајног рада. У овом случају држим да су се могла избјећи извјесна понављања, ма колико да су дата у функцији текста у коме се јављају. Понављају се нена општа мјеста, посебно она која су у вези са оцјенама о бици у страним и домаћим

изворима, султану Мурату, кнезу Лазару, Милошу Обилићу, Вуку Бранковићу.

Југословенска историографија о косовском боју добила је у овој

трилогији значајно дјело којим су проширена и продубљена сазнања о једном од преломних датума у српској историји.

Бранислав Ковачевић

Јован Р. Бојовић, „ПОДГОРИЧКА СКУПШТИНА 1918. ГОДИНЕ“

Изишла је из штампе књига „Подгоричка скупштина 1918. године. Документи“ чији је аутор Јован Р. Бојовић.

Ријеч је, дакле, о аутору који се кроз дугогодишњи научноистраживачки рад афирмисао као врстан познавалац не само савремене историје и историјске науке уопште већ и вишеструких друштвених токова и њихових узрочно-последичних веза, како са културно-историјског, правно-системског и дипломатског тако и са политичког аспекта. То, већ, говори да је избор и систематизација грађе зналачки презентирана и (сем опширног предговора у којем је дата синтеза дјела) гдје год је требало истакнуте су напомене и објашњења, а такође наведени (упоредном методом коришћени) извори.

Дјело се састоји из 6 поглавља, уз већи број илустрација и изведених регистрима личних и географских имена, а на крају су дати резимеи. Издавач се потрудио (што такође треба признати) да књигу издашно опреми.

Тематске цјелине дјела распоређене су овим редом: Предго-

вор (преко 30 страница које су изван редовног садржајног тока); Припреме Подгоричке скупштине (1–22); Записници сједница Подгоричке скупштине и Прилози записницима (23–146); Поздравни телеграми Подгоричкој скупштини (147–180); Одлуке Подгоричке скупштине и Прилози одлукама (181–234); Извршни одбор (235–262); Новчани трошкови Подгоричке скупштине (263–270), а даље се настављају остали прилози (илустрације, регистри, резиме итд.).

Значајно је истаћи да се документа први пут појављују (у цјелини), те су тако сачувана од пропадања и евентуалне злоупотребе.

На основу свега, а посебно студиозних закључака лисца, може се исправно схватити не само ујединитељска етапа, као завршни чин, већ и стремљења једнородног народа Србије и Црне Горе током прошлости да премосте све порушене споне које је вишевјековна освајачка политика раздвајања (наткад, из егоцентричних побуда, и изнутра потпомагана) тежила затријети.